

УДК 911.3

Небелас В. В.

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

В статті досліджено поняття агропромислового комплексу України, проаналізовано специфіку його сучасного стану, висвітлено основні тенденції та перспективи розвитку в контексті модернізації суспільних відносин й запровадження нових інфраструктурних моделей забезпечення функціонування агропромислових відносин, системно охарактеризовано функціонально-компонентну структуру агропромислового комплексу України.

Ключові слова: АПК України, агропромислова інтеграція, функціонально-компонентна структура, територіальна структура, організаційно-управлінська структура.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс України завжди був і донині залишається однією із основних ланок її господарського розвитку, важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень. Як відомо, Україна здавна виділялася як потужний виробник сільськогосподарської продукції, маючи значні переваги в територіальному поділі праці завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам, найкращим у світі чорноземам, багатому землеробському досвіду та виробничим навикам населення, вигідному економіко-географічному розташуванню щодо ринків збуту та компенсації ринків праці. Не втрачає своїх позицій агропромисловий комплекс і нині. Наразі він об'єктивно є найбільшим сектором економіки України. Від рівня розвитку АПК залежать не лише функціонування продовольчого ринку, забезпечення населення споживчими

товарами, зайнятість сільських мешканців, соціальне відродження села, але й екологічна ситуація. Розвиток АПК задекларовано як пріоритетний напрямок економіки держави, одна із необхідних умов її національної безпеки. Тому актуальним на сьогодні є визначення сутності, сучасного стану та перспектив розвитку агропромислового комплексу України, а також характеристика його функціонально-компонентної структури.

Мета і завдання. Зважаючи на актуальність цього дослідження, у межах даної статті ставиться на меті висвітлити поняття агропромислового комплексу, сутності, сучасного стану та загальних тенденцій розвитку АПК України, в контексті всебічного аналізу його функціонально-компонентної структури.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Об'єктивний аналіз наявних досліджень і публікацій з питань вивчення функціонально-компонентної структури АПК дозволяє стверджувати, що до цієї теми зверталися як представникам географічної так і економічної науки. Дослідженню теоретичних та прикладних проблем розвитку функціонально-компонентної структури АПК присвячені праці відомих вітчизняних вчених, серед яких слід назвати насамперед змістовні розробки Пістуна М. Д., Олійника Я. Б., Мезенцевої Н. І., Гуцала В. О., Паламарчука М. М., Нагірної В. П., Кирилєнка І. Г., Мордвінова О. Г. та інших.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до висвітлення проблем функціонально-компонентної структури агропромислового комплексу (надалі – АПК) необхідно в першу чергу надати чітке визначення вихідному й базовому для нашого дослідження поняттю. Мається на увазі поняття «АПК». Відомо, що сучасні фахівці пропонують декілька основних підходів до визначення змісту та сутності АПК. На нашу думку, агропромисловий комплекс – це сукупність виробнича-взаємопов'язаних підприємств з вирощування, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючих та допоміжних підприємств та організацій. АПК розвивається на основі агропромислової інтеграції і відіграє важливу роль у більшості країн світу (принягідно зауважимо, що для багатьох світових економік основу їхнього розвитку та функціонування складає саме агропромисловий комплекс й агропромислові відносини). Адже саме він виконує важливу суспільну функцію – забезпечує населення продуктами харчування, сприяє рівномірному розвитку ринків праці. Переважна більшість вироблених АПК продуктів харчування відносяться до категорії товарів широкого споживання, від забезпечення якими та якості яких залежать фізичне здоров'я населення, що дуже важливо для збереження і покращання генофонду нації, забезпечення бодай звичайного відтворення населення в країнах перехідної економіки. Дуже гостро ця проблема постала і в Україні, де в останні роки критично поглиблюються процеси депопуляції населення.

У той же час, Україна здавна є землеробською країною, характеризується надзвичайно сприятливими економічними та природними умовами для розвитку сільського господарства і має великий споживчий ринок продуктів харчування. Формування потужного, з розвинутою структурою АПК продовжувалось в Україні століттями. Протягом усієї історії розвитку країни саме агропромислові підприємства займали провідне місце в її господарстві. І навіть у другій половині ХХ століття при великій структурній диверсифікації виробництва агропромисловий комплекс залишався одним з провідних міжгалузевих виробничих комплексів в Україні. До його складу входить майже 100 виробництв. АПК, поряд з промисловістю, відіграє провідну роль у господарстві, на його частку за розрахунками різних експертів припадає понад 30% національного доходу України. Водночас в АПК зайнято близько 25% працюючих. На розвиток АПК і ступінь його ефективності в Україні впливають численні природні та економічні фактори. Особливе значення у реформуванні АПК, підвищенні його конкурентоспроможності має зміна відносин власності, формування багатокладної аграрної економіки, забезпечення раціональних виробничо-територіальних зв'язків між складовими АПК.

Серед факторів, які впливають на розвиток АПК України, пріоритетними є: система господарювання, характер виробничих відносин, рівень соціально-економічного розвитку країни, природні ресурси та структура земельного фонду, технічний рівень і стан основних фондів підприємств АПК, забезпеченість трудовими ресурсами, транспортно-географічні умови. При цьому вважаємо за потрібне приділити особливу увагу процесам реформування земельних відносин та їх впливу на структурний розвиток АПК України. Справді, на сьогоднішній день у сфері земельних відносин має забезпечуватись ефективне використання земельного ресурсу як одного з основних факторів підвищення конкурентоспроможності АПК. В цьому сенсі маємо відзначити такі напрямки діяльності як: завершення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення з виведенням з обігу деградованих та непридатних для ведення сільського господарства, унеможливлення невмотивованого переведення земель сільськогосподарського призначення в інші категорії; створення системи реєстрації земельних ділянок та прав на них, земельно-інформаційного банку даних; проведення державної агрохімічної паспортизації сільськогосподарських земель з видачею їх власникам документів державного зразка; поетапне формування національної програми розвитку і планування землекористування; розроблення нової системи земельних платежів, в основу якої покладено диференційований земельний податок; розроблення системи вторинного освоєння запущених (не деградованих) сільськогосподарських земель, у тому числі меліорованих, шляхом підтримки фермерських господарств і новостворюваних сільськогосподарських

підприємств тощо.

Разом з тим, слід відзначити, що вирішальне значення для ефективного розвитку та структурування АПК мають економічні фактори, від яких залежить раціональне використання природних ресурсів, задоволення споживчого попиту населення, участь у міжнародному поділі праці, збереження навколишнього середовища. Аграрна реформа, що нині здійснюється в Україні, передбачає впровадження ринкових відносин, реалізацію земельної та господарської реформи, ефективної цінової і фінансово-кредитної політики в АПК, розвиток сільської місцевості, поліпшення кадрового і наукового забезпечення комплексу.

Велику роль відіграє й природний фактор. Вплив природних умов проявляється зонально та опосередковується рівнем розвитку продуктивних сил та науково-технічним прогресом.

В Україні інтенсивність розвитку АПК та розгалуженість структури сільського господарства обумовлена, по-перше, різноманітністю природних умов у зв'язку з наявністю тут трьох природних зон: Полісся, Лісостепу, Степу та гірських масивів Карпат і Криму. Саме агрокліматичні, ґрунтові та водні ресурси є провідними факторами розміщення і спеціалізації сільського господарства. Агрокліматичні ресурси виражають забезпеченість сільськогосподарських культур теплом і вологою, включаючи тривалість вегетаційного періоду. Вони сприяють високому сільськогосподарському освоєнню майже всієї території України, досягаючи максимуму сприятливості в її лісостеповій зоні, на південному березі Криму, в Закарпатті. Ґрунтові ресурси країни дуже різноманітні. Основний їх різновид – родючі чорноземи, які займають більш ніж 60% площі сільськогосподарських угідь. Їх структура та родючість погіршуються у зв'язку із застосуванням недосконалої, дуже важкої сільськогосподарської техніки, неефективних технологій землеробства і т.д.

До числа провідних економічних факторів, крім високого рівня господарського освоєння земель, входить рівень науково-технічного прогресу, потреб населення у продовольстві, характер розселення, рівень працевлаштування. Особливу роль відіграє рівень соціально-економічного розвитку сільської місцевості в цілому, забезпечення її об'єктами соціальної, транспортної інфраструктури, альтернативними місцями зайнятості та ін. Саме ці фактори, точніше їх недосконалість, і визначили активний відтік населення з села, різке старіння його в сільській місцевості більшості областей і в результаті – неефективність сільськогосподарського виробництва й АПК у цілому.

Необхідність глибокого всебічного суспільно-географічного вивчення АПК зумовила використання такої інтегративної категорії пізнання, як «функціональна структура», а також її складових. В доктринальному плані функціональна структура АПК може бути визначена як «спосіб дії його

компонентів і елементів, сукупність зв'язків між ними, що відображають найсуттєвіші внутрішні його властивості». В суспільно-географічному плані такими найсуттєвішими функціональними властивостями АПК є: територіальна спеціалізація, комплексність та пропорційність розвитку, що сприяють виробництву продуктів харчування і предметів широкого вжитку сільськогосподарського походження. Разом з тим, для поглибленого вивчення окремих аспектів функціонування й розвитку АПК можна виділити низку структур, у кожній з яких є специфічні стійкі сукупності зв'язків між підприємствами і виробництвами. Найважливіші серед них це: компонентна, територіальна та організаційно-управлінська структури.

Компонентна структура АПК в цілому відображає галузевий, внутрішньогалузевий та міжгалузевий поділ праці в умовах НТП і зумовлює появу нових виробництв, ланок, видів діяльності і галузей, компонентів та їх інтеграцій, об'єднаних функціональним призначенням.

Територіальна структура відображає внутрішню територіальну будову АПК, характеризує територіальні відношення між процесами виробництва, промисловою переробкою сільськогосподарської сировини і умовами їх розвитку в межах регіонів різного масштабу, тобто форми територіального зосередження агропромислового процесу. Територіально їх можна виділяти за різними якісними ознаками. Елементи територіальної структури АПК можуть бути зональними, приміськими, регіональними і локальними. Зональні й приміські АПК відображають специфіку поєднань природних умов, характер розселення і спеціалізації агропромислового процесу та інших суспільно-географічних факторів. Елементами зональних АПК є інтегральні агропромислова зона і агропромисловий район, спеціалізовані агропромислова зона і район. Особливе місце в територіальній структурі АПК посідають сільські адміністративні райони, оскільки вони є «вузловим центром» здійснення на місцях державних рішень. Вони покликані вирішувати не тільки виробничо-економічні, а й соціальні завдання. У їхньому складі можна виділити мікрорайони, які мають свій громадський центр (невелике місто або селище міського типу) з його службами, що «притягають» окремі агропромислові функції підприємств, які входять до агропромислових пунктів. Найефективнішою формою організації агропромислового процесу в районі є агропромислові комбінати або агропромислові об'єднання.

Нині важливим аспектом функціональної структури є екологічна структура як сукупність екологічних відносин при даному рівні територіальної організації агропромислового процесу.

Тільки взаємопов'язаний аналіз усіх аспектів функціональної структури агропромислового утворення дає можливість оцінити ефективність його територіальної і комплексно-пропорційної організації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сучасному

етапі проблема реформування АПК стоїть надзвичайно гостро, тому що вітчизняне сільське господарство – це кістяк, основа економіки нашої країни, це величезний комплекс виробничої та соціальної сфер, це могутня база для наукових розробок, досліджень та нововведень. Україна, яка володіє надпотужним потенціалом лідера світового аграрного виробництва, фактично по обсягах продукції, вироблених в АПК ледве дотягує до рівня тих держав, які володіють ресурсами в набагато разів слабшими. На даному етапі та за існуючої технічної, соціальної й законодавчої бази ми неспроможні ефективно розвивати сільське господарство, вивести його на рівень прибутковості та розширеного відтворення. На нашу думку, реформування всього комплексу доцільно проводити у три етапи:

– перший – це перегляд всіх законодавчих та нормативних актів, які напряму чи опосередковано стосуються АПК, зміна податкової бази, введення пільгового оподаткування агровиробників, особливо тих, які виробляють стратегічно важливі види продукції; розробка спеціальних програм кредитування суб'єктів аграрного виробництва, зокрема, введення знижених ставок по кредитах та подовження строків їх погашення, а також при наданні позик враховувати всі специфічні фактори аграрного виробництва, особливо ті, які можуть стати чинниками непередбачуваних обставин; поряд із кредитними програмами створити загальнодержавний іпотечний банк та мережу супутніх банків, які будуть займатися питаннями надання кредитів лише агровиробникам і тільки під заставу землі чи нерухомості;

– другий – залучення інвестицій у АПК, що можливо лише після успішної реалізації всіх програм та цілей першого етапу, а зокрема – це формування інвестиційних фондів для розвитку сільськогосподарського машинобудування, створення мережі селекційних господарств, а також заснування інститутів інноваційних розробок та досягнень світової науки в АПК; також важливим моментом є залучення іноземних інвесторів, але на таких умовах, які не будуть перешкоджати вільному та повноцінному розвитку вітчизняних агровиробників; поновити практику створення та розвитку ВЕЗ, причому в областях, де функціонування агроструктур є особливо важливим та пріоритетним;

– третій – комплексне оновлення застарілої технологічної бази АПК, впровадження розробок науки у всі галузі та підгалузі комплексу, максимальна інтенсифікація та переведення виробництва на промислові ланки, перегляд і оновлення існуючих стандартів у всіх галузях сільського господарства.

Лише виконання всіх необхідних вимог та науково обґрунтований, розумний підхід держави до питання комплексного реформування АПК та всіх безпосередньо пов'язаних з ним галузей дозволить зупинити його зубожіння та повну руйнацію, дасть можливість суттєво підняти рівень життя

сільського населення, а також зробити продукцію конкурентоспроможною на світовому ринку.

Рецензент – кандидат географічних наук Р. Ю. Шевченко

Література:

1. *Мордвінов О. Г.* Управління аграрним природокористуванням в умовах ринкової трансформації: Монографія. – К.: Видавництво УАДУ, 2000. – 344 с.

2. *Паламарчук М. М., Паламарчук О. М.* Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних та географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів. – К.: Знання, 1998. – 416 с.

3. *Пістун М. Д.* Географія агропромислових комплексів: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.

4. Территориальная организация агропромышленных комплексов / Отв. ред. М. М. Паламарчук. – К.: Наукова думка, 1985. – 215 с.

В. В. Небелас

ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОМПОНЕНТНАЯ СТРУКТУРА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ: ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ

В статье исследовано понятие агропромышленного комплекса Украины, сделан анализ специфики его современного состояния, освещены основные тенденции и перспективы развития в контексте модернизации общественных отношений и внедрения новых инфраструктурных моделей обеспечения функционирования агропромышленных отношений, представлена системная характеристика функционально-компонентной структуре агропромышленного комплекса Украины.

Ключевые слова: АПК Украины, агропромышленная интеграция, функционально-компонентная структура, территориальная структура, организационно-управленческая структура.

V. Nebelas

FUNCTIONAL COMPONENT STRUCTURE OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE: THE CHALLENGES OF CONTEMPORARY

The paper examined the notion of agroindustrial complex of Ukraine, made an analysis of the specifics of his current status, highlights the key trends and prospects in the context of the modernization of social relations and the introduction of new models of infrastructure to ensure the functioning of agro-industrial relations system is represented by characteristic funktSIONalno-

component structure of the agroindustrial complex of Ukraine.

Keywords: AIC of Ukraine, agro-industrial integration, feature-component structure, geographical structure, organization and management structure.

Надійшла до редакції 5 жовтня 2011 р.